تاتارچه قرآن تفسیری

٦نچی کیسه‌ك

ناشر ومحرری:
محمد کامل المطیعی تحفةاللین
اورالسکی شهرنده.

قال الله الکریم فی کتابه القدیم:

وقرانا فرقنه لتقراه علی الناس
علی مکث ونزلنه تنزیلا.

سورة بنی اسرائل.

هر حقوقی صاحبینه راجعدر.

قزان. «معارف» مطبعه‌سی ١٩١٥ یل.

КАЗАНЬ,
ТИПОГРАФІЯ „МААРИФЪ"
1915 г.

بهاسی ١٥ تین.

تاتارچه قرآن تفسیری

٦نچی کیسه‌ك

ناشر ومحرری:

محمد کامل المطیعی تحفةاللین

اورالسکی شهرنده.

قال الله الکریم فی کتابه القدیم:

وقرانا فرقنه لتقراه علی الناس
علی مکث ونزلنه تنزیلا.

سورة بنی اسرائل.

هر حقوقی صاحبینه راجعدر.

قزان، «معارف» مطبعه‌سی ١٩١٥ یل.

КАЗАНЬ,
ТИПОГРАФІЯ „МААРИФЪ"
1915 г.

بهاسی ١٥ تین.

بسم الله الرحمن الرحيم

رسولمز محمد صلى الله عليه وسلم مكه‌دن مدينه‌گه كوچكاچ باشده قدس شريفكه يونه‌لوب عبادت قيلغان، صوڭره الله تعالى طرفندن مكه طرفينه كعبة اللّه‌غه يونه‌لوب عبادت قيلورغه امر بولغان، اشته شول توغروده الله تعالى نڭ تله‌وينه قارشى سوز ئه‌يتوچيلر حقنده توبه‌نده‌گى آيت كيلگان.

(سيقول السفهاء من الناس ما وليهم عن قبلتهم التى كانوا عليها قل لله المشرق والمغرب يهدى من يشاء الى صراط مستقيم) احمقلر ئه‌يته‌لر: نى نرسه آلارنى (مسلمانلرنى) اوزلرينڭ اوّلگى قبله‌لرندن دوندردى ديب. سين ئه‌يت: مشرقده مغربده الله تعالى نڭ‌در (الله تعالى بله‌سه قايو جهتنى اختيار قيلوب قبله ايدر، هر بر جهت الله تعالى ملكنده وتصرفنده ديمكدر.) الله تعالى تله‌گان كشيسن توغرى يولغه كوندرر (وكذلك جعلناكم امة وسطا لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدا) اوشانداق بز سزنى عدالتلى امت ياصادق، شول عدالتڭز ايله آدملرگه شاهد بولماقڭز اوچون هم سزگه رسولنڭ شاهد بولووى اوچون.

بو آيتدن آڭلاشيلدغينه كوره امت محمديهٔ اسلاميه عدالتده باشقه آدملرگه شاهد يعنى مثال ودليل بولورغه تيوشلى‌لردر. رسولمز محمد عليه السلام اوزى البته هر خصوصده وهر اشده عدالتلى بولغان، رسولمزنڭ عدالتى وآنڭ اشله‌گان اشلرى بزگه‌ده دليل ومثال بولورغه تيوشلى، كوب مفسرلر الله تعالى نڭ بو سوزينى قيامت كونينه مخصوص ديوب «محمد امتى قيامت كوننده باشقه امتلرنڭ دنياده اشله‌گان اشلرينه شاهد بولوب توروورلر ايمش» ديگانلر. ايتنڭ اوزندن آنىدى معنا

آ کلارغه هیچ بر اورن یوق، چونکه الله‌تعالی بو اشلرنی قیامت کوننك بولور دیه سویله‌مگان، بلکه حاضرگی وقتگزده بزسزنی شولای عدالتلی امت قیلدق دیب سویلگان، بناءً علیه بو آیتنی قیامت کونینه قاراطوب تفسیر ایتمك بیك بیوك خطادر وبرده قرآن اوزینك عالی وحکم‌لی سوزلری وحکملری ایله بزگه دنیاده عمل ایتمك اوچون گنه کیلمشدر. بناءً علیه قرآن ایله عمل ایتمك‌نی قیامت کونینه قالدروب سویله‌و هیچ معقول توگلدر. بو آیتنی امت محمدیهٔ اسلامیه‌گه بیك دقت ایله اوقو تیوش چونکه بو آیتده امت محمدیه‌نك نیچك بولورغه تیوشلی ایدکی بیان قیلنمشدر. الشیخ ابو منصور الماتریدی حضرتلریده بو آیتدن اجماع امت‌نك شرعی دلیل اولماسینی استخراج ایلشمدر. چونکه اول الله‌تعالی اوشبو آیتی ایله بوامتنی عدالتلی دیه وصف قیلدی،دی. عدالت ایسه شاهد بولماقنك ایك کیره‌کلی شرطلرندن،دی. بس امت محمدیه بر نرسه حقنده جیبولوشوب واتفاق ایدشوب شهادت بیرسه‌لر اول نرسه‌نی قبول ایتمك لازم بولا،دی.

(وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ) اوّلده قبله‌گه اولان قبله‌نی بیت المقدسنی قبله ایدوب تیك بز یاصاه ادق رسول‌گه ایه‌رو چیلر ایله آرتینه دونوچیلرنی (مرتد بولوچیلرنی) بلوو مزاوچون یاصادق. اول قبله‌نی آلماشدرو بیوك واقعه بولسه‌ده تیك الله‌تعالی کوندرگان کشیلرگه بیوك واقعه بولوب کورنمه‌س، الله‌تعالی سزنك ایمانگزنی ضایع ایتوچی بولمادی. حقیقتده الله آدملرگه بیك قاطی رحمت ایه‌سی ورحمت قیلغوچیدر (قدنری (*) تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ

(*) لفظه مستقبل والمراد به المضی. ابو البقاء العکبری.

لیعلمون انّه الحقّ من ربّهم وما الله بغافل عمّا یعملون) کوردك بز (ای محمد!) یوقاریده سینك یوزکنك ئه‌یله‌نوون، بس یونه‌لدره‌مز بز سینی اوزك رضا بولاتورغان قبله‌گه، یونالدر ایندی یوزکنی مسجد حرام طرفینه، قایدا بولسه‌کزده (ای محمد امتی!) یوزلرکزنی شول مسجد حرام طرفینه یونالدرکز، کتاب بیرلگان (کتابی بولغان) کشیلر بو اشنی (یعنی قبله‌نك آلماشدرلوون) الله‌تعالی طرفندن دیب حق‌دیب بلورلر، الله‌تعالی آلار اشلگان اشلردن غافل توگلدر.

رسول الله مکه‌دن مدینه‌گه کوچکاچ باشده بیت المقدس‌که یونه‌لوب عبادت قیلسه‌ده کوکلندن کعبة‌الله‌گه یونه‌لوب اوقونی تله‌گان وبو حقده الله‌تعالی طرفندن امر کیلونی کوتوب تورغان. سمانك معناسی «کل ما علاك فهو سماك» مفهومنچه «سما» مطلقا سیندن یوغاری بولغان نرسه دیمکدر.

(ولئن اتیت الّذین اوتوا الکتاب بکلّ آیة ما تبعوا قبلتك وما انت بتابع قبلتهم وما بعضهم بتابع قبلة بعض ولئن اتّبعت اهواءهم من بعد ما جاءك من العلم انّك اذًا لمن الظّالمین) اگر سین کتاب بیرلگان کشیلرگه هر تورلی آیت‌لرنی دلیللرنی کیتورر ایسه‌ك آلار سینك قبله‌گه ایپارمه‌سلر، سینده آلارنك قبله‌سینه ایپارگوچی توگل‌سن، آلار بعضیسی بعضیسنك قبله‌سینه‌ده ایپاروچی توگللر (نصاری‌لر یهودیلرنك قبله‌سینه ویهودیلر نصاری‌لرنك قبله‌لرینه ایبه‌رمیلر) اگر سین اوزیگه بلو کیلگاندن صوك آلارنك تله‌ولرینه ایبه‌رسه‌ك اول وقت سین ظالملردن بولورسن.

بو سوزلرنك رسولمز حضرتلرینه خطاب بولووی رسولمزنك امتینه عبرت اوچون بولسه کیرك. مدارك تفسیرنده بو سوزلرنك ظاهری رسول علیه السلامگه بولسه‌ده حقیقتده امتکه ئه‌یتولدیکی بیان قیلنمشدر. اما روح المعانی تفسیرنده بو سوزلر اچن بولغان مبالغه‌لی قاطی خطابلر: حق اشنی الوغلاو، حق اشکه ایبه‌روگه قزقدرو، هر تورلی نفس آرزولارینه ایپارودن قورقتو وپیغمبرلردن گناه صادر بولونك بیگره‌ك بیوك گناه بولاچاغنی آکلاتو اوچون بولوب اول خطابنك ظاهرینی

رسولمزگه تخصیص قیلوب ومعناسینی ایسه امتکه تعیین قیلونك حاجتی
یوق دینلمشدر. علی کل حال الله تعالی‌نك کلامی رسول اوچون گنه
کیلمه‌گان بلکه شول رسول جیبارلگان خلق اوچون کیلمشدر، اشته
شونك اوچون بو آیتده‌گی خطابنی‌ده رسول الله‌غه‌غنه مخصوص دیب
ئه‌یتوب بولمیدر. (الذین آتیناهم الکتاب یعرفونه کما یعرفون ابناءهم
وان فریقاً منهم لیکتمون الحق وهم یعلمون) بز کتاب بیرگان کشیلر
آنی (یعنی محمدنی) بله‌لر، اوزلرینك بالالرن بلگان شیکللی. درستلکن
آلاردن (یعنی کتابیلردن) بولغان بر طائفه اوزلری بله توروب حقلقنی
یاشره‌لر. (الحق من ربك فلا تکونن من الممترین) حقلق ربك
طرفندن‌در، بس سز (ای امت محمد!) شك شبهه قیلوچیلردن بولماگز!
(ولکل وجهة هو مولیها فاستبقوا الخیرات این ما تکونوا یات بکم الله
جمیعاً ان الله علی کل شیء قدیر) هر کمنك بر طرفی باردر، اول شول
طرفقه یونه‌لەدر، بس سز ایذگولك اشله‌وده بر بریگزدن اوزدیرشگز،
قایدا بولسه‌گزده الله سزنك بارچه‌گزنی‌ده برگه جیبوب کیلترور، حقیقتده
الله تعالی هر اشکه کوچی یتکوچیدر (ومن حیث خرجت فول وجهك
شطر المسجد الحرام وانه للحق من ربك وما الله بغافل عما تعملون)
سین قای بردن چقساگده یوزگنی مسجد الحرام‌گه (کعبة الله‌غه) طابا
یونه‌لدر، ربك طرفندن بولغان راستلقده شولدر، الله تعالی سزنك اشله‌گان
اشلرگزدن غافل توگلدر (ومن حیث خرجت فول وجهك شطر المسجد
الحرام وحیث ما کنتم فولوا وجوهکم شطره لئلا یکون للناس علیکم حجة
الا الذین ظلموا منهم فلا تخشوهم واخشونی ولاتم نعمتی علیکم ولعلکم
تهتدون) قایوغنه بردن چقساگده یوزگنی کعبه‌گه یونالدر، قایو اورنده

بـولساگزده یوزگزنی قبل‌غه یونه‌لدرگز، خلق‌نڭ علیهگزگه (ضررگزغه) دلیللری بولماسون اوچون. مگر آلاردن بـولغان ظالملردن سز برده قورقماگز، میندن گنه قورقگز. وهمده مین سزگه نعمتمنی تمام ایتمه‌کلگم اوچون، شایدسز کونولورسز. یعنی سز مینم سوزمنی طـڭلاسـاگز مین سزگه نعمتمنی کامل ایدوب بیرورمن دیمکدر. (کما ارسلنا فیکم رسولاً منکم یتلوا علیکم ایاتینا ویزکیکم ویعلمکم الکتاب والحکمة ویعلمکم ما لم تکونوا تعلمون) نعمتمنی تمام ایتمه‌کلگم: سزگه اوزگزنڭ آراگزده پیغمبر جیباردکمز کبی، اول پیغمبر سزگه آیتلرمنی اوقی، سزنی پاکلی، سزگه کتاب وحکمت اوگره‌ته واوزگز بلمی تورغان نرسه‌لرنی بلدره.

الله تعالی بزگه بو آیتده اوزینڭ طرفندن جیباراگان پیغمبرلرنڭ بزگه علم وحکمت اوگره‌ته‌چگینی وبزلر بلمی تورغان نرسه‌لرنی بلدره‌چکینی بیان بیورا. البته پیغمبرلر هر قایوسین شولای بولغانلر، آلار الله تعالی‌نڭ بنده‌لرینه هر تورلی کیره‌کلی نرسه‌لرنی اوگره‌توب کیتکانلر. محمد علیه الصلاة والسلامنڭ علم وحکمت اوگره‌تووی وآنی اوگره‌نورگه قوشووی آرقاسنده بو کون امت محمد نی قدر ترقی تابدی، کوکلرنڭ ویرنڭ تورلی کوشه‌لرنده یوری باشلادی، اشته بونڭ ایله بو کونگی محمد علیه السلام امتی کلام شریف‌ده اولان الرحمن سوره‌سنڭگی «یا معشر الجن والانس ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار السموات والارض فانفذوا لا تنفذون الا بسلطان» آیتینه امتثال ایتدی (*) وبرده «واعدوا ما استطعتم بقوة ومن رباط الخیل لترهبون بها عدو الله وعدوکم» آیتینه امتثالا بیوك استحکاملر، طوپلر. صو وهوا فلوطلری، ملطقلر، پولیموتلر، بومبالر وغیر تورلی عقلنی حیران قالدرا تورغان غایت قورقنچلی وکوچلی صوغش اسبابی یاصارغه وحاضرلارگه کرشدی. مونه بولار وغیر تورلی بو کونگی علم ومعرفت یمشلری اولان هنر وصنایع همڭ تورلی، تورلی ترقی ومدنیت اثرلری بارچه‌سیده الله تعالی‌نڭ بنده‌لرینه بوندن ۱۳۳۰ یللردن‌ده زیاده‌رەك بورون جیبارمش اولدیغی محمد علیه الصلاة

(*) بو حقده برنچی کیسه‌کده سوز باشنده‌ده بر آز سویلنمش ایدی.

والسلامنك قرآن ایلەعلم وحکمت اوگرتدکی وآنی اوگرەنورگە قوشوونك فائدەلی نتیجەسیدر. اشتە مونە بو اشلر الله تعالی‌نك بندەلرینە نعمتینی تمام برینە یتکروب وکامل ایدوب بیروویدر.

یوقاریدە سویلدکم سوزلر یالگز مسلمان بولغان کشیلرگەگنە قاراب توگل بلکە دنیادە یاشامقدە بولغان همە الله بندەلرینە قارابدر، چونکە آلار بارچەسیدە کیرك روس، کیرك تاتار، کیرك فرانسوز، کیرك عرب، کیرك انگلیز، وکیرك باشقە جنسدن بولسون بارچەسی محمد علیه الصلاة والسلام امتیدر. بوڭا دلیل محمد علیه الصلاة والسلامنك یالگز عرب قومی یاکە باشقە بر تورلی قومگەگنە جیبارلمەیوب بلکە آخر الزمان قوملرینك بارچەسینەدە کافة وعامة جیبارلوویدر. اشتە بوڭا سبأ سورەسندەگی آیت کریمەدە آچق دلیلدر: «وما ارسلناك الا کافة للناس بشیراً ونذیراً ولکن اکثر الناس لا یعلمون». بوڭا باشقە آیتلردە بار. آلار اوز اورنلرندە یازلور. مذکور قوملرنك بعضیسی «بز محمد امتندن توگلمز» دیب محمد علیه الصلاة والسلامنك سوزلرن توطمی ایکان یاکە آنك همە بیورغانلرن برینە کیلتورمی ایکان بو اش آلارنی محمد امتی بولودن اصلا چغارمیدر، چونکە بوندی کیمچیلکلر «مبن مؤمن» دیب یوروچی محمد امتندەدە یوق توگلدر. زمانمزدە «بز چن مؤمنلرمز» دیب یوروچیلرنك کوبسی «قل لم تؤمنوا ولکن قولوا اسلمنا» آیتی قبیلندن تیك تل وقیافت ایلەگنە همدەبەلش آشاب طامافلرن طویدرو اوچونگنە محمد امتی بولوب یوریلر اما عمللرنە ایسە بیك کوب کیمچلکلر قیلالر. رسولمزنك دعوتینی قبول ایتوچیلر وقبول ایتمەوچیلر اعتباری ایلەگنە محمد امتی ایکیگە آیرلالر، یعنی محمدامتی‌نك برقسمی رسولمزنك دعوتینی اجابت ایتمش اما بر قسمی اجابت ایتمەمش بولادر بولار هر ایکیسیدە بر تیگز دنیادە وآخرتدە همیشە محمد امتی حسابندەدرلر، بولارنك بعضینی محمد امتی توگل دیمك بر کشینك بالالرن اوزینکی توگل دیمك ایلە بردر. آلارنك بعضیسی بزگە رسولمزنك دعوتن اجابت ایتمەگان بولوب کورینسەلر بوحقدە آلارنی الله تعالی اوزی عدللك وتوغریلق ایلەحکم ایتەر.

بو بزنڭ اش توگلدر. فقط حقنده «وما ارسلناك الا رحمة للعالمين»(۱) آیتی کیلمش اولان رسولمزنڭ بارچه امتینه بر تیگز رەوشده رحمت ایله کیلدکی شبهەسزدر، بوڭا قارشی سویلمك اللهتعالی‌نڭ اوشبو آیت کریمەسینه قارشی سویلمکدر، حفظنا الله منه (فاذكروني اذكركم واشكروا لي ولا تكفرون) بس ایندی سزده مینی ایسکزگه توشرڭ! مینده سزنی یاد ایتەرمن هم میڭا شکر قیلوڭز! (تشکر ایتوڭز) ومیڭا کافر بولماڭز! (يا ايها الذين امنوا استعينوا بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرين) ای، ایمانلی کشیلر! اللهدن صبرلق ودعاء ایله یاردم صوراڭز، تحقیق اللهتعالی صبر قیلغوچی کشیلر ایلەدر.

صلاتنڭ معناسی دعاء ایدکی بر مرتبه سویلنمش ایدی، بو اورندەده شول لغت معناسی بیرلدی. بعض تفسیرلرده صلاةنڭ معناسی نماز دیب بیرلدیکی‌ده نماز اچنده هرتورلی دعالر قیلنغینی ملاحظەگه آلو سببندندر. البته بویله معنا بیروده بیك درستدر، فقط دعاسز نماز بولمایوب بلکه نمازدن باشقه وقتلرده‌ده دعاء قیلمق ممکن بولدیغنی اعتبارگه آلوب مین آیتدەگی صلاةکه عامەڭ معنانی یعنی مطلقا دعا معناسینی بیرونی مصلحترەك وتیوشلی‌رەك تابدم. (ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل احياء ولكن لا تشعرون) الله یولنده (الله سوزینی والله بیورغینی بر ینه کیلتورگه طرشقان یاکه صوغشقان وقتلرنده) اولترلگان کشیلرنی آلار اولکلر دیب ایتمەڭز، چونکه آلا تریکلردر، لکن سز آڭلامیسز. یعنی آلار اوتریلگان بولسەلرده آلارده نیندی حیات بارلغن بلمیسز وآلار کبی بولوب فضیلتلر کسب ایتارگه طرشمی‌سز دیمکدر.

الله یولنده اوترلگان کشیلر آلار البته باشقه کشیلر شیکللوك اولك توگللردر، آلار اوزلری کوز آلدندن یوغالسەلرده آلارنڭ اشلرب

(۱) „انبياء" سورەسینڭ آخرنده.

قالدرغان اشلری واثرلری کوز آلدندن کیتمی تورا هم آلار ترك کشیلر شیکللی هر کمنك تلنده سویلنوب وتقدیر قیلنوب تورا. حضرت علی جنابلریده بوحقده: «هلك خزان الاموال والعلماء باقون ما بقی الدهر اعیانهم مفقودة وآثارهم فی القلوب موجودة» دیمشدر. یعنی مال جییوب توروچیلر بتدیلر اما عالملر ایسه دنیاده تورغان مدتده همان توراچقلر آرادن اوزلری یوغالسەلرده اثرلری کوکللردەتورور دیمکدر. (ولنبلونكم بشیء من الخوف والجوع ونقص من الاموال والانفس والثمرات وبشر الصابرین الذین اذا اصابتهم مصیبة قالوا انا لله وانا الیه راجعون) البته، سزنی بز تجربه ایتەرمز: قورقودن، آچلقدن ماللر، کشیلر، یمشلر کیمودن بر نرسه بیروب. مونه شوندی صبر قیلوچیلرغه سوینچ بیر! آلار شونداین کشیلردرکه آلارغه بربر قایغو حسرت ایرشسه آلار ئەیتەلر: بز الله ملکندەمز تحقیق بزلر اللهتعالی حضورینەقایتقوچیلرمز دیب.

البته، اللهتعالی‌نك بندەلرینی قورقتوب، آچ یاصاب یاکه ماللرنی کشیلرنی، ویمشلرنی کیمتوب صناوی وامتحان قیلووی اوزی بلو اوچون بولمایوب بلکه بندەلرنك باشلرینه شوندی اشلر توشکان وقتده اوز آرالرنده چداملی بولوب بولماولری کورینو وآشکاره بولو اوچوندر. یوخسه اللهتعالی بندەلرینك نیچك بولاچاغینی امتحانسزده بلە. (اولئك علیهم صلوات من ربهم ورحمة واولئك هم المهتدون) ایشته شوندی صبر ایتوچیلرگە ربلرندن (الله طرفندن) عمومی وخصوصی رحمتلر بولور وآلار توغری یلقغه کوندلمش آدملردر (ان الصفا والمروة من شعائر الله فمن حج البیت او اعتمر فلا جناح علیه ان یطوف بهما ومن تطوع خیرا فان الله شاکر علیم) حقیقتده صفا ایله مروه (مکەدەگی ایکی اورن اسملری) اللهتعالی‌نك علامتلرندندر، برکشی کعبةاللەنی حج قیلمق، وزیارت ایتمك استەسە آڭا اول ایکی اورننی طواف قیلمقده گناه یوقدر. برکشی

اوزینه واجب بولماغان خیرلی اشنی اشلەسە درستلکدە اللەتعالی عملگە قاراب ثواب بیرو ایله شکر ایتکوچیدر وبیك بلگوچیدر، یعنی اول ایکی اورننی طواف اوچونك تیوشلی ثوابلرینی بیرور دیمکدر (انَّ الَّذِینَ یَکْتُمُونَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَیِّنَاتِ وَالْهُدٰی مِنْ بَعْدِ مَا بَیَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِی الْکِتَابِ اُولٰئِكَ یَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَیَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ) حقیقتده بز جیبارگان دلیلرنی وکونلمکلکنی (قرآن سوزلرینی) یاشروچی کشیلر، بز آنی آدملرگه قرآنده بیان ایتکاندین صوڭره، آلارغه الله لعنت ئەیتور وبارچه لعنت ایتوچیلرده آلارغه لعنت ئەیتورلر.

اوشبو آیتدن قرآن اچندەگی شرع حکملرینی بلوچیلرنك شول بلدکلرینی اظهار ایتولری واجب ویاشرولری حرام ایدکی استخراج اولنادر. فقط بلوچینك اوزینه اظهار قیلوودن ضرر کیلور دیب قورقماوی شرطدر، اگر قورقسه یاشرو حرام بولمی فقط سؤال قیلنعانی وقتدەغنه آڭا توغری جواب بیرمك واجب بولا. بو آیتنك معناسنده روح‌المعانی تفسیری: «بو آیت خاتونلرغه بو اشنك واجب توگللگینه دلیلدر، چونکه بو آیت ایر کشیلرگەگنه خطاب بولوب خاتونلا ایسه ایرلرگه خطاب اچینه کرمیلر»دی. نه قدر یاڭلش اعتقاد. اصلا شك وشبهەسز بو آیتنك حکمی کبرەك ایر وکیرەك خاتون کشیگه بولسون بارچه آدم بالالرینه عامدر. مڭ کور یاڭلش اعتقاد خاتونلرنی کشیدن صاناماو چیلقدن کیله. بیك کوب مسلمانلر ایرلرنی گنه «کشی» اما خاتونلرنی ایسه «عورت» دیب آیروب یورتەلر وآلارغه کشی دیمکنی بیك زور خطا دیب بلەلر. بونی کوز ایله کوروب بلمك اوچون پرده برافغه بارو کیرەك توگل، مین اوزم باکو شهرینه بر مرتبه باردغمده ایر کشیلر اوچون مخصوص بولغان اورنلرغه «کشی اوچون» اما خاتونلرغه مخصوص بولغان اورنلرغه «عورت اوچون» دیب یازلوب قویلغان سوزلرنی کوردم. بوڭا بناءً بو زمانده‌ده ایرلرنی گنه «کشی» اما خاتونلرنی «کشی توگل» دیب یاڭلش اعتقاد ایله یوروچی مسلمانلرنك بارلغینه غایت تعجب ایتدم. البته بو رەوشده خاتونلرنی کشیلر جملەسندن صانامامق وآلارنی یالکز «عورت» دیب کنه

حساب ایتمك بیك بیوك خطادر الله صاقلاسون. وبرده بو آیت قرآننك معناسینی اوگره‌نوب قرآن‌دن دلیللر چغارونی هر کیم اوچون درست توگل دیو چیلرگه بیك بیوك عبرتدر. قرآن امام ابوحنیفه، امام شافعی، امام مالك، امام حنبل وغیر اسملر ایله اسملنگان مخصوص کشیلر اوچون گنه کیلمه‌یوب بلکه بارچه آملرده عموما شول قرآننی اوقوب فائده‌لنسونلر اوچون کیلمشدر. شونك اوچون قرآن‌نی هر کیمگه معناسینی بلوب اوقورغه تیوشلی وهر کیم اوزی آڭلاغان قدر هیچ کیمگه اییارمه‌ینچه شول قرآندن دلیل طابارغه حقیقت ازله‌رگه بورچلیدر.

(اِنَّ الَّذینَ کَفَروا وماتوا وهم کفار اُولئِكَ علیهِم لعنة اللّهِ والملائکةِ والنّاسِ اَجمَعین) کافر بولغان کشیلر وکافر بولغانلری حالده اولگان کشیلر، آلارغه الله‌نڭ لعنتی فرشته‌لرنڭ همده جمیع آدملرنڭ لعنتی‌در. (خالدین فیها لا یخفف عنهم العذاب ولاهم ینظرون) آلار شول لعنت اچنده مه‌ڭگو قالاچقلر، آلاردن عذاب جیڭله‌یتلمه‌س وآلارغه هیچ مهلت بیرلمه‌س (والهکم اله واحد لا اله الّا هو الرحمن الرحیم) سزنڭ الهڭز یالغز بر الله‌در. شول رحمت ایه‌سی ورحمت قیلغوچی الله‌غه باشقه الله یوقدر (اِنَّ فی خَلقِ السّموات والارض واختلافِ اللّیلِ والنّهارِ والفلكِ الّتی تجری فی البحرِ بما ینفع النّاس وما انزل اللّه مِنَ السّماءِ من ماءٍ فاحیا به الارض بعد موتها وبثّ فیها من کلّ دابّةٍ وتصریفِ الرّیاحِ والسّحابِ المسخّرِ بین السّماءِ والارضِ لآیاتٍ لقومٍ یعقلون) حقیقتده کوکلرنی، یرنی یاراتمقده (بار قیلمقده)، همده کیچه، وکوندزنڭ تورلیچه بولماقنده، همده آدمیلرگه فائده بیره تورغان روشده کیمه‌لرنڭ دیڭگزده یوروونده، همده الله‌نڭ یوقارو طرفدن صو ایندروب اول صو ایله یيرنی اولدکدن صوڭره ترگزوونده، همده اول یير اوزرنده هربر حیوانني ساچوب جیبارونده همده یيللرنی تورلی یاقغه ایله‌ندروب جیباروونده وهمده

یير برله كوك آراسنده بولوطنڭ مسخر بولوب يوروونده عقللی كشيلرگه بيك كوب علامتلر بار.

البته بولار همه‌سيده جناب الله‌نڭ بارلغينه بيك آچق دليللردر، چونكه بولار اوز اوزلرندن گنه بار بولوب كيتمه‌گانلر، بره‌و بولدرووندن باشقه هيچ بر نرسه‌نڭ اوز اوزندن بار بولوب كيتووی ممكن توگلدر. رسولمزده بو آيتنی اوقوچيلر توغروسنده: «ويلٌ لِمَن قرأ هذهِ الآية فمجَّ بِها» ديمشدر. يعنی بو آيتنی اعتبارسز وفكرسز يالڭز مج مج ايتوب كنه اوقوب كيتوچيگه نی اوكنچ ديمكدر. بناءً عليه بو آيتنی اوقوب تماميله معناسينی آڭلاغان كشيلرگه بيك كوب فكرلر يورتوگه ممكن. الله‌تعالی خلق ايتكان نرسه‌لر آدم بالالری ياساغان نرسه‌لر كبی ضعيف وكمالتكه محتاج بولمايوب بلكه همه‌سيده غايت مكمل روشده اورنينه جيتكزلوب يارانلمشدر. بولاردن آرتغرافنی اشله‌و آدم بالاسينڭ قولندن كيلمی وعقلينه‌ده صيمیدر. شونڭ اوچون الشيخ امام غزالی جنابلری‌ده «ليس فی الامكان ابدع مما كان» ديمشدر. يعنی بولغان نرسه‌لردن آرتغرافلرنڭ بولووی ممكن توگل ديمكدر. بنده‌لرنڭ اوز آرا ياساغان نرسه‌لرنده آرتقلق ياكه كيملك كبی تفاوتلر بيك كوب بولور، بو كون برسی يرده يورمك اوچون آربا ياساسه ايكنچی‌سی ايكنچی كون آفطومابيل ياكه آئروپلان ياصی بلور، ياكه برسی صوده يورمك اوچون كيمه ياصاسه ايكنچی‌سی پاراخود ياكه گيدروپلان ياصی آلور ومع ذالك بولارنڭ ياصاغان نرسه‌لری الله خلق ايتكان نرسه‌لرگه هر وقت محتاج بولوب تورا. مثلا: آربا ياكه كيمه وغير نرسه‌لرنی ياصاو اوچون آغاچ كيرك، تيمر كيرك وآلارنی يورتورگه جير كيرك، صو كيرك، هواده اوچا تورغانی ياصالسه هوا كيرك. اشته بو ذاتلرنڭ همه‌سنده الله تعالی خلق ايلمشدر، بولارنی الله‌دن باشقه هيچ كم ياصی آلماياچقدر. ۱۹۱٤نچی يلده چيققان معتبر «شورا» ژورناليننڭ آخرغی نومیرنده: «اگر امام غزالی حضرتلری بو كون تزلوب قبرندن قايتوب كيلسه ايدی بو كونگی ترقيلرنی ــ ياڭی چقارلغان نرسه‌لرنی كوروب

«لیس فی الامکان ابدع مما کان» دیب ایتکان سوزندن توبه ایته‌ر ایدی، واول سوزنی یونان حکیملرندن گنه نقل ایدوب سویلدکینی اعتراف ایلر ایدی» مآلنده بر سوز یازلدی. البته بو سوز برده اویلامایچه یازلغان سوزدر، یوخسه امام غزالی حضرتلرینڭ مذکور سوزی بیك معنالی وحکمتلی سوزدر. آڭا اول سوزی اوچون توبه ایتمك وقصورینی اعتراف ایلمك اصلا لازم توگلدر. الله تعالی آڭا اول سوزی اوچون بیك کوب رحمتلر ایلسون. (ومن الناس من یتخذ من دون الله اندادا یحبونهم کحب الله والذین امنوا اشد حبا لله ولو یری الذین ظلموا اذ یرون العذاب ان القوة لله جمیعا وان الله شدید العذاب) بعض کشیلردن شوندیلری بار: اللهدن باشقه شریکلر توطالر، اول شریکلرنی اللهنی سویو کبی سویه‌لر، ایمان کیترگان کشیلر ایسه اللهنی آرتغراق سویه‌لر، اگر ظلم ایتوچیلر کورسه‌لر ایدی، آلار عذابنی کورگان چاقلرنده بلورلر. حقیقتده بارچه قوت اللهغه مخصوصدر وحقیقتده الله تعالی قاطی عذاب ایه‌سی‌در.

قراء سبعه‌دن الشیخ ابن عامر والشیخ نافع اسملی معتبر ومعروف قاریلر «ولو تری»نی تأخر فی ایله اوقوغانلر. بوده البته درست قرائت‌دن صانالا. اول وقت‌ده بو آیتنڭ معناسی: «اگر کورسه ایدڭ سین ظلم ایتکوچیلرنی» بولا (اذ تبرا الذین اتبعوا من الذین اتبعوا وراوا العذاب وتقطعت بهم الاسباب) ظلم ایتکوچیلرنڭ ایه‌رلمش کشیلری (باشلری) عذابنی کورگان چاقلرنده اوزلرینه ایارگان کشیلردن بیزه‌رلر واول ایارگان کشیلرده عذابنی کوررلر هم آلاردن سببلر کیسلور، یعنی آلارنی قوطلدرا تورغان سببلر اول وقت‌ده بولماس ایندی، اش اوزغان بولور دیمکدر. (وقال الذین اتبعوا لو ان لنا کرة فنتبرا منهم کما تبروا منا کذالك یریهم الله اعمالهم حسرات علیهم وماهم بخارجین من النار)

وبرده ایاروچیلر ئه‌یتورلر: اگرده بزگه ینه‌دن بر مرتبه (دنیاغه قایتوب تورو) بولسه ایدی، بز اول ایارتوچیلردن اوزلری بزدن بیزگانلری کبی بیزه‌ر ایدك دیب. شولای ایتوب الله تعالی آلارغه کوینچلی بولغان اشلرن کورستور وآلار اوطدن چقوب کیته آلماسلر.

دنیاده بعض کشیلر بار: اوزلرن الله تعالی‌گه بیك یاقن ایتوب کورسته‌لر، «اوجماح آچقچلری بزنك قولمزده، بزگه ایارگان کشیلرگنه اوجماحقه کره‌چك، ایارمه‌گانلر اوطده یاناچق» دیب یوریلر، حالبوکه الله تعالی هیچ کمگه آندی حقلر ویرمه‌مشدر. اشته شوندی کشیلرنك حالی آخرت کونلرنده یوقاریده سویلنگانچه بولاچقدر. الله صاقلاسون.

(یا ایها الناس کلوا مما فی الارض حلالا طیبا ولا تتبعوا خطوات الشیطان انه لکم عدو مبین) ای آدملر! جیرده بولغان حلال وحوش نرسه‌لردن آشاکز، شیطان آدوملرینه ایارمه‌گز، تحقیق اول شیطان سزگه آشکاره دشماندر. (انما یامرکم بالسوء والفحشاء وان تقولوا علی الله ما لا تعلمون) اول سزگه آشکاره دشمان بولغان شیطان سزگه تیك یامان ویراماس اشلر ایله‌گنه بیورا همده الله تعالی‌گه قارشی اوزگز بلمه‌گان نرسه‌لرنی ئه‌یتورگه قوشادر.

شیطان‌نك نیدن عبارت بولدیغی «اعوذ بسمله»، «واذا خلوا الی شیاطینهم» همده «واتبعوا ما تتلوا الشیاطین علی ملك سلیمان» آیتلرینك تفسیرلرنده بیان قیلنمش ایدی. شول اورنلرغه مراجعت اولنسون. (*)

(واذا قیل لهم اتبعوا ما انزل الله قالوا بل نتبع ما الفینا علیه اباءنا اولو کان اباؤهم لا یعقلون شیا ولا یهتدون) اگر آلارغه (کافرلرگه وظالملرگه) ئه‌یتولسه: سز الله ایندرگان نرسه‌گه ایارکز دیب، آلار بز آتالرمزنی تابقان نرسه‌گه (یعنی آلارنی نی نرسه‌گه ایارگان بولوب تابساق شول

(*) ومن الصوفیة والفلاسفة من فسر الملك الداعی الی الخیر بالقوة العقلیة وفسر الشیطان الداعی الی الشر بالقوة الشهوانیة والغضبیة. تفسیر کبیر، ج. ا.

نرسه‌گه) ایياره‌مز دیلر. آلارنڭ آتالری بر نیده آڭلامی نورغان همده
کونلمی نورغان کشیلر توگلمو ایدی (ومثل الّذین کفروا کمثل
الّذی ینعق بما لا یسمع الّا دعاءً ونداءً صمّ بکمٌ عمیٌ فهم لا یعقلون)
کافر بولغان کشیلرنڭ مثالی: چاقرو ایله طاوشدن باشقه نرسه‌نی
ایشته‌می باغروب چاغروب یوروچی حیوان کبی‌در، آلار چوقراقلردر،
تلسزلردر، وصوقرلردر، بس آلار هیچ نرسه آڭلاماسلر (یا ایها الّذین
آمنوا کلوا من طیّبات ما رزقناکم واشکروا لله ان کنتم ایاه تعبدون)
ای ایمان کیتورگان کشیلر! بز سزگه رزق ایدوب بیرگان یخشی
نرسه‌لردن آشاڭز وسز الله‌غه‌غنه شکر قیلوڭز، اگر سز آڭا عبادت
قیلور بولساڭز. (انّما حرّم علیکم المیتة والدّم ولحم الخنزیر وما اهلّ
به لغیر الله فمن اضطرّ غیر باغٍ ولا عادٍ فلا اثم علیه انّ الله غفور رحیم)
الله تعالی سزگه تحقیق حرام قیلدی: اوله‌کسه‌نی، قاننی، دوڭغز ایتنی
همده بوغازلاغانده الله‌دن باشقه نرسه اسمی یاد ایتولگان حیواننی، فقط
بر کشی باش تارطو یاکه شریعت چیگندن چقوب اوصاللق قیلودن
باشقه بیك اینتگوب قالسه اول کشیگه اوشبولرنی آشاسه‌ده گناه یوقدر،
تحقیق الله تعالی یارلقاوچی، رحمت قیلغوچیدر.

روسیه‌ده‌گی شمالی تاتار تورکلری اراسنده صوڭغی یللرده حیوان
بوغازلاو حقنده بیك کوب بحثلر بولدی. نصاری ویهود ملتلری طرفندن
تورلی روشده صویلغان ایتلرنی مسلمانلرغه آشاو درستمی یوقمی ایدکی
حقنده بیوك نزاعلر وطاوشلر بولوب اوتدی. مین بو حقده ان شاء‌الله
«مائده» سوره‌سینڭ تفسیرنده حقیقتنی ممکن قدر آچق ایدوب اوز
فکرمنی تفصیلا بیان ایدرم. (انّ الّذین یکتمون ما انزل الله من الکتاب
ویشترون به ثمنا قلیلا اولئك ما یاکلون فی بطونهم الّا النّار ولا یکلّمهم الله
یوم القیامة ولا یزکّیهم ولهم عذاب الیم) تحقیق جناب الله ایندرگان

کتابدن بولغ‍ن بر نرسه‌نی یاشروچیلر وشونڭ ایله آزغنه آقچه صاتوب آلوچیلر، آلارنڭ آشاغانلری اچلرنده اوط بولور(*)، آلار ایله الله‌تعالی قیامت کوننده سویله‌شمه‌س، آلارنی پاکله‌مه‌س هم آلارغه رنجتکوچی عذاب‌بولور. (اُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ) آلار توغری یولغه کونلمکنی بیروب، آزغونلقنی صاتوب آلدیلر همده یارلقانونی بیروب عذاب آلدیلر، بس ایندی آلارنی اوطقه کم صبر ایتدرور ایکان؟ یعنی اوطده آلار نیچك توزه‌رلر ایکان دیمکدر. (ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِى الْكِتَابِ لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ) بو یوقاریده ذکر ایتولگان اشلرنڭ بارچه‌سینه تحقیق الله تعالی‌نڭ حقلق ایله کتاب ایندردکی سببلی‌در ودخی تحقیق کتابده اختلاف ایدوشکان کشیلر حقلقدن براق آیرولغان کشیلردر.

کوب کشیلر اختلافنی مطلقا «مخالفت ایدشمك» یعنی «قـارشی توروشماق» معناسنده یورته‌لر. امـا ابو مسلم حضرتلری «اختلاف» سوزی «افتعال» وزننده بولغانغه کوره «اِفْتَعَلَ» وزننده بولغان سوزلرنڭ «فَعَلَ» وزننده بولغان سوزلر ایله بر معناده یورگانلکینی اعتبارگه آلارق «اِخْتَلَقَ»نڭ «خَلَقَ» معناسنده یوردیکنی بیان وافاده بیورمشدر. مثلا: «اِكْتَسَبَ» - «كَسَبَ» معناسنه هم «اِكْتَتَبَ» - «كَتَبَ» معناسنه یوریلو وهکذا بولارغه اوخشاغانلر بیك کوبدر. «خَلَفَ» دیب بر کشینڭ آرتندن ایاروب شول ایارلمش کشینڭ اشن اشله‌ب یـا که شونڭ سوزن سویله‌ب یوروچیگه ئه‌یتوله. بوڭا: «فخلف من بعدهم خلف» هم «ان فی اختلاف اللیل والنهار» آیتلری دلیل ومثـالدر. بنـا علیه «الذین اختلفوا فی الـکتاب»نڭ معناسی ابو مسلم حضرتلرینڭ فکر عالیلرنچه: الله تعـالی‌نڭ کتابی توغروسنده اوّلـگیلرگه ایاروب، توارث

(*) وذالك لانه لما اكل ما يوجب النار فكأنه اكل النار. تفسير كبير. ج. ا.

طریقیله یعنی آتابابادن‌غنه ایشتو ایله قناعتلنوچیلر واوزاری کتابنی‌ودلیلنی بلورگه طرشماوچیلر دیمك بولادر. بوده بیك درست سوزدر، فقط بو اورنده مذکور معنالرنك تاهسه فایسی اراده قیلنسون، الله تعالی‌نك کتابی وکلامی حقندن اختلاف ایدوچیلرنك بارچه‌سینی اوشبو آیتکه بناءً حقلقدن بیك یراق بولغان وحق یولدن آیرلغان وآداشقان کشیلردر. الله تعالی بزنی بوندی اختلافدن امین ایلسون. بعض آدملر طرفندن «حدیث» دیه روایت اولنان «اختلاف امتی رحمة» سوزی گرچه بونك معناسی موسی افندی بیگی طرفندن «تصویب» ایدلسه‌ده اوشبو آیت‌که قارشی کیلگانلگی جهتندن اول حدیثنی رسولمزنك آغزندن چیقغان دیب اینورگه ممکن توگل، چونکه اگر بو سوزنی رسول الله ایتکان بولسه ایدی هیچ اولمازسه اختلافنی عام قیلوب ایتماس ایدی، بلکه آنکا «الا فی کتاب الله» عباره‌سینی‌ده آرتدرر ایدی.

اورالسك سنه ١٩١٥، مارت ١٥.

محمد کامل المطیعی تحفة‌اللین.

استطراد:

میکا «رحمت الهیه مسئله‌سی» اسملی اثردن دلیللر کوچرلوب «جنت» و«جهنم» حقنده بحث ایتکان کوب خطلر کیلدی. بولارغه جوابم: اول حقده مینم فکرم ٤ نچی کیسه‌ك تفسیرمده تفصیلا بیان اولندی. میکا باشقه‌لرنك یولی دلیل توگلدر. وما انا علی مذهبهم بحریص.

کامل مطیعی.

(اخطار مخصوص)

محترمه معلمه ومحترم معلم افندیلر دقتینه:

نصیب بولسه اوشبو تاتارچه قرآن تفسیری اوزینك هر مسلکنده اوشبو روشده دوام ایدوب کیلەسی کوزگه قدر کوب کیسەکلری میدان مطالعه یه قویلاچقدر، صوڭره برنیچه کیسەکلری جلدکه جییلوب ابتدائی ۳ نچی و ٤ نچی صنف همده رشدی مکتب بالالرینه اوقطورغه لائق صورتده ایکنچی مرتبه باصدرلاچقدر.

شاکردلرگه قرآن تفسیری اوقوطمق ایڭ برنچی فرض وغایت کیرکلی اش بولغانغه کوره بونی جمله محترمه معلمه ومحترم معلم افندیلرنڭ دقت واعتبار بیورماقلرینی درخاطر ایدرم، خصوصا بزنڭ تاتار ترکلری آراسنده بو تفسیر کبی تاتار تلنده سنت نبویه‌گه موافق و ۲۰ نچی عصر طورمشینه مطابق روشده یازلغان، حقیقت حالنی آچق اظهار ایتوچی تفسیر ئەلیگەچه اصلا ظهور ایتکانی یوقدر، اشته بونی آزراق تفسیرلر کورگان هر بر کشی‌ده اقرار ایتسه کیرك امیدنده‌من.

کامل مطیعی.

اوشبو کیسەکنڭ بهاسی ۱۵ تین، پوچته مصارفی ایله ۱۷ تین. کوبلەب صوراتوچیلرغه کوب تنزیل ایتله. نالوژ ایله‌ده جیبارله. ۳نچی ٤نچی و ۵نچی کیسەکلرنڭ بهالریده بر توسلیدر. ۱ نچی و ۲ نچی کیسەکلر صاتلوب بتدیلر. باش اسکلاد اورالسکیده

صوراتو اوچون آدریس:

Уральскъ (обл.) Камилу Аль-Мутыги Тухватуллину.

ناشر ومحرری: محمد کامل المطیعی تحفةاللین.